

УДК 4 Т
ББК 81Т-4

М.М. НУРОВ

ИСТИЛОҲОТИ ҲУҚУҚШИНОСӢ ДАР АСАРИ «МОДИГОНИ ҲАЗОР ДОДИСТОН»

Илми ҳуқуқшиносӣ дар ҳар даври замон сохт ва шакли худро тағйир намедихад. Истилоҳоти ҳуқуқшиносии даврони Сосониён бештар аз асари «Модигони ҳазор додистон» сарчашма гирифта, то имрӯз хусусиятҳои маъноиву луғавии худро дар асарҳои баъдина гум накардааст.

«Модигони ҳазор додистон» асарест, ки бо номи Фаррухмарди Баҳромон марбут аст. Фаррухмарди Баҳромон воқасин гирдоварандаи ин додистон аст. Ў яке аз додваронест, ки ҳамзамон бо Хусрави Парвизи Сосонӣ мезистааст. Фаррухмарди Баҳромон равандҳои бойгонии додгустарии шаҳри Гури Эрон (Фирӯзободи кунунӣ)-ро гирд оварда, «Модигони ҳазор додистон» номидааст. Унвони асли ва ибтидоии асар, бино ба тасдиқи профессор А.Г. Периханян, «Mātagdāni hazār dātestān» (Мотагдони ҳазор додистон) аст. Дар маъхазҳои ғарбӣ низ «Mātagdāni hazār dātestān» интишор ёфтааст. Профессор А.Г.Периханян китобро ба русӣ «Книга тысячи судебных решений» (4) ва бо англисӣ «The book of a thous and judgments» (11) тарҷума ва нашр кардааст.

Номгузории асар ҷолиб аст. Нахуствожаи таркиби унвони маъхаз мотагдон (mātagdān) китоб, дафтар, гирдовардаи ҳуччату санад баргардон шудааст (4, с. 498). Мотаг (mātag) зимни тафсир аз тарафи А.Г. Периханян ба ду гуна чудо шуда, аввали чун «арзиш, қимат, пул, маблағи асосӣ, қарзи асосӣ» (4, с. 497) ва дуюмӣ чун «шахси асосӣ, шаҳодатномаи қотей, санад, маводи сабтшудаи ҳуқуқӣ» (4, с. 498) эзоҳ шудааст.

Дон (dān) пасванди маъмули калимасоз мебошад, ки дар порсии миёна бо истифодаи он исми макон масалан мотакдон (mātakdān) сохтаанд.

Баромади истилоҳи модда (mādda) моя, фишурда буда, хулоса шуморида мешавад. Истилоҳи модигон (mādigān) аз мотикон (mātikān) буда, дар «Фарҳанги форсӣ»-и Муҳаммад Муин ба маънии модда, мавод, моя, асли ҳар чиз омадааст. Дар бештари вақт модигон ба маънои моддаҳо ва ё мояҳо қорбурд мешавад (2, қ.3, с. 3684).

Ҳазор (hazār) шумораест, ки микдорро муайян менамояд. Дар унвони асар истилоҳи мазкур ба маънии шумора қор фармуда шудааст. Дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» ба маънии даҳ бор сад омадааст (7, қ.2, с. 479).

Калимаи дотестон (dātestān) баромади паҳлавӣ дошта, ба маънои ҷои доварӣ, ҷамоат, қазо роиҷ аст. Додистон (dādestān) ба маънии «роӣ» аст, ки дар

калимаи «ҳамрой», ҳанӯз ҳам дар забони форсии кунунӣ ба кор меравад. Пас маънии аслии унвони асар, ки мӯҳтавои онро ба хонанда мерасонад, ин **хулосаҳои ҳазор рой** аст.

Дар воқеъ, ин китоб маҷмӯае аз омол ё ба истилоҳи имрӯза равияҳои қазоӣи додгустарии ҷаҳорсадсолаи Сосониён аст, ки сохтаи чандин насл аз додварон, яъне қозиёни додгустари он замон аз садаи III то VII милодист.

Дотестон (*dātestān*) калимаи сермаъно буда, дар китоби «Сасанидский судебник» ба чор гуна тафсир дорад: *dātestān*-1) конун, ҳуқуқ, адлия; 2) суд, муурофияи судӣ; 3) парвандаи судӣ, қарордоди суд, ҳукм; 4) ҳукми судӣ (4, с. 462-463).

Истилоҳи форсии миёнаи додистон (*dādīstān*) аз вожаи решагии **дод** ва пасванди калимасози **истон** (*dād - estān*) таркиб ёфта, ба маъниҳои одил, адолатнок, боинсоф, ҳаққонӣ, дуруст, адлия, қонун, одилона, парвандаи ҷиноятӣ, муурофия, прокурор маънигузорӣ шудааст.

Профессор А.Г.Периханян се маънои вомвожаи дот (*dāt*)-ро зикр кардааст: 1) **дот** (*dāt*) конун, қарори одилонаи суд; 2) **дот** (*dāt*) додан (додани либос, чизи дигар), **дот** пойтак картан (*dāt pāytak kartan*) эълон қардани аҳбор, аҳбордихӣ ё маълумот дар бораи додани чизе; 3) **дот** (*dāt*) син, сол, синну сол (4, 461) маънидод намуздааст.

Вожаи **дод** (*dād*) серистеъмолтарин истилоҳи ҳуқуқшиносӣ ҳисобида шудааст. Шакли қадимтарини вожаи **дод** (*dād*) **дота** (*dāta*), **дото** (*dātā*) буда, аслан зарфи маънӣ будаасту дорой маънои гуногуни луғавӣ гашта, тобишҳои муҳталиф пайдо намуздааст. Маъмулан ифодагари муқаррарот, дастур, нишондод, оиннома будааст (6, с. 432). Дар забонҳои форсии қадим, авастӣ ва форсии миёнаба маъниҳои қонун, адл, адолат, ҳақиқат, нидои мадаҷӯӣ, доду фиғон, афғон, фарёд низ қорбааст шудааст (9, с. 20). **Дод** (*dād*) ҳамчун мурудифи адолат роиҷ гаштааст.

Калимаи решагии **до** (*dā-da-di*), бино ба ташреҳи В.С. Расторгуева ва Д.И. Эдельман, офаридан, барқарор қардан, муқаррар сохтан, гузоштан, ниҳодан, бунёд қардан, сохтан, қардан, қореро ба сомон расонидан, додан, задан буда (9, с. 20-21), он решаҳои асосии **адо** (*adā*), адодо, додо, дод, дад, додан, додвар (довар), додвоҳ, додво, дох (дах), дадта- даста ва ғайра гаштааст.

Нисбати истилоҳи мазкур профессор Т.С. Шокиров дар асараш чунин нигоштааст: «Вожаи **дод** (*dād*) (*dāt, dātak*) дар «Авесто», бино бар шарҳи Ҷалили Дӯстхоҳ, **қонун**, додгарӣ, инсоф, намоянда ва ниғаҳбони додгарӣ ва қонун аст» (9, с. 20-21).

Вожаи **савганд** (*sāvgand*), (*sāvginta*-савгинта) дар асари «Модигони ҳазор додистон» ба маънии оби гӯгирд истифода шудааст. Онро гумонбар менӯшидааст, ки аз асари он дар авзои *ӯ* ҳукм ба бегуноҳӣ ё гунаҳкорӣ намудор гардида, муттаҳам иқро мегардидааст. Бояд иброз дошт, ки дар озарӣ **савганд** (*sāvgand*) -ро ҳанӯз менӯшидаанд (1, с. 92). Имрӯз низ дар забони озарӣ ибораи «ондо иҷмох» (*āndā ičmāx*) роиҷ будааст. Гумонбар осеб набинад, ин

шаҳодати бегуноҳии ӯ доништа мешавад. Ибораи «савганд хӯрдан» ҳам дар забони муосири мо аз ин ҷост. Гунаи дигар санҷиши гузаштан аз оташ будааст.

Дар **додгоҳ** (dādgāh) ва ё назди қозӣ ба тарзи **вар** (var) барои исботи даъвои худ савгандро истифода мекардаанд.

Истилоҳоти **қасам** (qasam) ва хӯрдану гуфтани қасам (qasam) ва савганд (sāvgand) аз замонҳои қадим миёни мардуми мо дар рӯзгор мавриди истифода қарор дошта, то имрӯз идома дорад.

Ба ақидаи профессор Т.С. Шокиров вожаи **савганд** (sāvgand) дар «Авасто» ба шакли сауканта \\\ савганта (sāvkanta) \\\ (sāvkanta) чанд маротиба истеъмол гашта, ифодагари сӯхтан, оташ гирифтани забона задани оташ будаасту баъдан тобишҳои равшании чароғ, равшан, рӯшноӣ, ҳатто биноии чашмо гирифтааст. Вале ин вожа сабабгори пайдоиши оташ, гӯгирд ё маводи оташгирфта буда, дар «Авасто», пеш аз ҳама, ба ҳамин маъно омадааст. Бо мурури замон ин вожа мафҳуми расму одате гаштааст (9, с. 62-63).

Фирдавӣ дар шоҳкориҳои худ вожаи мазкурро чунин истифода намудааст:

Чунин аст савганди чархи баланд,

Ки бар бегуноҳон набояд газанд (8, с. 45).

Истилоҳи ҳуқуқи дигар **ҷакар** \\\ **ҷакарих** (čakar, čakarih) мебошад, ки дар китоби «Книга тысячи судебных решений» ба маънои никоҳ ва ақди никоҳ (4, с. 453) қор фармуда шудааст. Ин истилоҳ имрӯз ба гунаи никоҳ дар ҷомеа фаровон истифода шуда, ҳамзамон синоними он занашӯӣ, издивоҷ роиҷ аст. Ақди никоҳ бошад, маросими бастанӣ аҳду паймони издивоҷро мефаҳмонад.

Дар асари «Қонуни мадания зардуштийн дар замони Сосониён» (баргардон ба форсии «Модигони ҳазор додистон») фасли нуздаҳум истилоҳи занашӯӣ ба дар фасле ба унвони «Дар занашӯӣ» қор фармуда шудааст. Мутарҷимони асари мазкур дар мавриди ин истилоҳ хеле ҷолиб рӯнависӣ кардаанд.

Банди 1. Дар додистоннома омадааст, агар духтар бидуни ризоият, вале бо хости худ бо марде издивоҷ кунад, ҳаққи ба хонаи падар надошта ва бояд дар хонаи шавҳар умр ба сар барад. Мӯбад муваззаф аст, ки ақди чунин духтаронро ба номи ақди худсарзанӣ гирифта ва падар метавонад ўро аз мерос маҳрум кунад. Дигаре гуфтааст, ки чунин амале нисбат ба духтар беинсофӣ буда, бояд бо дод бо ӯ рафтор кард.

Банди 2. Нафақаи тифли номашрӯъ ва зани зония то ҳангоми булуғи тифл бар ўҳдаи зонӣ хоҳад буд. Яъне ниғаҳбонӣ ва таъминоти майишии тифле, ки бе никоҳи шариатӣ ба дунё омадааст ва шариат ин амалро раво ва ҷоиз наметавонад ва зани зиноқор то вақти ба дунё овардани тифлаш ба ўҳдаи марди зиноқор хоҳад буд.

Банди 3. Падар ҳақ надорад, духтари худро маҷбуран ба издивоҷи марде дарорад.

Банди 4. Падар ҳақ надорад, духтари худро иҷборан ба ақди сутурзане шавҳар диҳад (12, с. 91-92).

Нахуст оғонависи матни паҳлавии сосонӣ китоб ба хати кунунии форсӣ ва баробарнависию он вожа ба вожа дар ду сутуни ҷудогона рӯ ба рӯи ҳам оварда шудааст. Усули мазкур ба мутолиакунандагон имкони санҷидани забони чандҳазорсол пешинаи падарони мо, бо забони кунунии тоҷикӣ ва ҷиғунагии

дигаргунии он аз нигоҳи тағйиру табдили талаффузи вожаҳо аз як тараф ва аз тарафи дигар гарамматикаи забонро дода метавонад. Ҳамчунин ин иттилоот метавонад мабнӣ баррасиҳои таҳқиқӣ ва пажӯҳиши адабӣ, ҳуқуқӣ, ҷомеашиносӣ ва таърихӣ, бавижа аз дидгоҳи таъриху ҳуқуқи ҷаҳон бошад.

Баробари варақгардон кардани ин маъхаз метавон аз мӯҳтаво ва иттилооти беназири он дар бораи доду додгустарӣ ва ҷомеаи сосонӣ, аз шеваи зиндагии гузаштагон, ба даҳаҳои оғози ин садаи ҳафтуми милодӣ, ки дар он дида мешавад, баҳраманд гардид. Ин китоб заминаҳои кори ҳуқуқ ва бахшҳои таҳассусии ин риштаро равшану возеҳ мекунад, ки дар манобеи дигари сосонӣ ошно нест: хешӣ (моликият), паймон (равобити қарордод), шакли ҷомеа ва ниҳодҳои он, ҳуқуқи кайфарӣ, низоми расидагии қазоё, ҳамчунин ҷузъиёти оини додрасӣ ва расидагии қазоё, ҷигунагии танзими асноди расмӣ аз он ҷумла аст.

Шиносӣ бо ин китоби ҳуқуқӣ ба пажӯҳандагон тавонмандие медиҳад, ки дигар матнҳои паҳлавӣ, ба вижа додистони динӣ, андарзҳо, равобити паҳлавӣ ва ҳамчунин хати порсии миёна ва портиро беҳтару осонтар бифаҳманд.

Он барои мутолиа ва пажӯҳиш дар муқаррароти ҳуқуқии ҷомеаи сосонӣ ва мутолиаи толибилмони риштаи ҳуқуқшиносӣ забоншиносии тоҷик, ки низоми ҳуқуқии қаламрави давлати сосониёро мавриди тадқиқот ва баррасӣ қарор медиҳанд, мусоидат менамояд. Баррасии истилоҳоти асар барои боз кардан, шиносидан ва истифода кардан аз ин санади кӯҳани доду додмандии даврони Сосониён, дар роҳи рӯшан кардани ғушаҳои торики таъриху ҷомеа ва зиндагии мардуми он кӯмак хоҳад расонд.

Калидвожаҳо: Модигон, додистон, истилоҳоти ҳуқуқшиносӣ, Фаррухмарди Баҳромон, дод, додгоҳ, никоҳ кардан

Пайнавишт:

1. Коко Афишори Алӣ. Модигони ҳазор додистон ё Китоби ҳазор рой (1-20) //«Конунӣ вуқало» //Ганҷвожагонӣ адабӣ ва ҳуқуқӣ/ Чисто, Меҳрмоҳи 1386. -№ 196-197, 221. -С. 90-112.
2. Муин, Муҳаммад. Фарҳанги форсӣ. / М. Муин. -Техрон: Амири Кабир, 1371.
3. Парвизи Соней. Муқаддимаи Модигони ҳазор додистон // Ҳуқуқи мардум. -Соли ҳафтум.-1350. -№26.- С.
4. Периханиян, А.Г. Сасанидский судебник. Книга тысячи судебных решений. – Ереван, 1973. -572 с.
5. Периханиян, А.Г. Общество и право Ирана в парфянский и сасанидский периоды. - М.: Наука,- 1983. -383 с.
6. Расторгуева, В.С., Эдельман Д.И. Этимологический словарь иранских языков. -Т. 2. -М., 2007.
7. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ дар ду мучаллад [манбаи электронӣ] - Душанбе, 2008. / таҳияи сомонӣ «Фирдавсӣ». -950 с.
8. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шохнома.- Душанбе: Адиб, 1988, ҷ.3.
9. Шокиров Т.С. Истилоҳоти ҳуқуқшиносии то исломӣ дар забони тоҷикӣ. -Хучанд: Хуросон, 2008.-120 с.
10. Шокиров Т.С. Термины мусульманского права в таджикском языке (юрислингвистическое исследование).- Душанбе: Дониш, 2010.-116с.

11. Perikhanian A.G. and Nina G. Garsoban. *The book of a thousand judgments: a Sasanian law-book*. Costa Mesa, Calif: Mazda. 1997.
12. Шахзоди Рустам. Қонуни маданияи зардуштиён дар замони Сосониён. – Техрон, 1386 хуришедӣ. – 130 с.

Reference Literature:

1. Coko Afshori Ali. "The Book of thousand Forensic Judgements" (1-20); journal **Konuni vukaloss** // **Ganjvohzagoni adabi va khukuk**. "Chisto" Mehr, 1386 hijra. ## 196-197. – PP.90-112.
2. Muin, Mukhammad. *The Persian Dictionary* - Tehran: Amiri Kabir, 1371 hijra.
3. Parvizi Sonei. Table of Contents of "The Book of thousand Forensic Judgements" // *People's Law*. – The seventh Year. - # 26. – 1350 hijra.
4. Perikhanian A.Y. *Society and Law of Iran in Parfyan and Sasanid Periods*. – M.: Science, 1983. – 383pp.
5. Perikhanian A.G. *Sasanid Collection of Laws*. "The Book of thousand Forensic Judgements". – Yerevan, 1973. -572pp.
6. Rastorghuyeva V.S., Edelman D.I. *Etymological Dictionary of Iranian languages*. V.2. - M., 2007.
7. *Interpretation Dictionary of the Tajik Language [electronic resource]* -pp. 1-2. - Dushanbe, 2008. – compiled for "Firdawsi" site. – 950 pp.
8. Firdawsi Abulkosim "Shoknoma". – Dushanbe: Adib, 1988, p.3.
9. Shokirov T.S. *Terms of Jurisprudence in the Tajik Language in the pre-Islamic Period*. Khujand: Khuroson, 2008. – 120pp.
10. Shokirov T.S. *Terms of Moslemic Law in the Tajik language (juridico-linguistic exploration)* – Dushanbe: Knowledge, 2010. – 116pp.
11. Perikhanian A.G., Nina G. Garsoyan. "The book of thousand Judgments" *Sasanids' Law-Book*. Costa Mesa, Calif: Mazda, 1997.
12. Shahzodi Rustam. *The Cultural Law of zoroastrians in Sasanides dynasty*. –Tehran, 1386 Khurshedi. – 130 p.

Юридические термины в «Книге тысячи судебных решений»

Ключевые слова: Книга, судебные решение, юридический термин, правосудие (дом), судебный процесс, вступление в брак

Статья посвящена анализу лексико-семантических особенностей одного из юридических источников сасанидского периода. Автор ставил перед собой цель ознакомить широкий круг читателей, и прежде всего специалистов по истории юриспруденции, с древним юридическим трактатом «*Mādayānī hazār dādestān*» («Книга тысячи судебных решений»), где использовано большое количество юридических терминов таджикского языка доисламского периода.

Кроме того, в статье путём сравнительного исследования автор изучает юридические термины доисламского периода в других источниках и сравнивает их использование с терминами в книге «*Mādayān ī hazāk dādestān*» («Книга тысячи судебных решений»).

Juridical Terms in «The Book of thousand Forensic Judgements»

Key words: “The book of Forensic Judgements”, juridical term, court system (*dot*), trial, to get married

The article dwells on the analysis of lexico-semantic peculiarities of one of the juridical sources belonging to the Sasanid period. The author pursued the objective to familiarize a wide circle of readers-with the ancient juridical treatise “Madayan ai hazar dadestan” (“The Book of thousand Forensic Judgements”) where a great amount of juridical terms of the Tajik language referring to the pre-Islamic period are used.

Besides, resorting to the comparative analysis of exploration the author researches the juridical terms of the pre-Islamic period occurring in other sources with those ones used in “The Book of thousand Forensic Judgements”.

Роҷеъ ба муаллиф:

Нуров Маҳбуб Мелсович, аспиранти Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи акад. Б.Ғафуров (Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хуҷанд), e-mail: mahbub.nurov@mail.ru

Сведения об авторе:

Нуров Махбуб Мелсович, аспирант Худжандского государственного университета им. акад. Б. Гафурова (Республика Таджикистан, г. Худжанд), e-mail: mahbub.nurov@mail.ru

Information about the author:

Nurov Mahbub Melsovich, post-graduate student of the faculty of Oriental studies under the Tajik State University named after acad. B. Gafurov (Tajikistan, Khujand), e-mail: mahbub.nurov@mail.ru